

І.І. Коновальчук
кандидат педагогічних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Соціокультурні детермінанти інноваційних освітніх процесів

У статті з позицій культурологічного підходу проведено аналіз соціокультурних детермінант інноваційних освітніх процесів. Виділено основні взаємозалежні зв'язки культури й освіти, що визначають концептуальні основи інноваційних педагогічних систем і технологій.

В статье с позиций культурологического подхода проведен анализ социокультурных детерминант инновационных образовательных процессов. Выделены основные взаимосвязанные связи культуры и образования, определяющих концептуальные основы инновационных педагогических систем и технологий.

The analysis of sociocultural determinants of innovative educational processes from a sociocultural perspective has been carried out. The main interdependent relations of culture and education which determine the conceptual basis of the innovative pedagogical systems and technologies have been determined.

Особливості інновацій у системі освіти України безпосередньо обумовлені сучасними світовими та національними соціокультурними процесами. Культура як сукупність матеріальних та духовних цінностей, які виражаються в формах організації життєдіяльності людей, характеризує певний рівень і потенційні можливості розвитку суспільства й людини.

Принципи полікультурності, поліетнічності, багатомовності у реформуванні завдань і змісту освіти відображені у стратегічних законодавчих та нормативних документах нашої держави: Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), Положенні про інноваційну освітню діяльність, в яких визначено шляхи формування особистості на основі духовних цінностей національної та світової культур.

Теоретико-методологічні засади інноваційних процесів в аспекті соціокультурних проблем освіти досліджують І. Бех, Г. Васянович, П. Вебер, І. Дичківська, І. Зязюн, А. Капська, В. Раєвський, В. Огнев'юк, М. Подимов, М. Поташник, А. Пригожин, К. Роджерс, П. Саух, О. Сухомлинська, Ф. Юсупов, Н. Якса та ін.

Освіта – складний соціокультурний феномен. Це, з одного боку, виликає необхідність звертання педагогіки до витоків освіти – розгляд її як феномену і частини культури, як культуровідповідну систему, культуровідповідне середовище і культуротранслюючий процес, що відображають, передусім, такі фундаментальні властивості культури, як єдність у багатогранності, культури як універсуму, культури як цілісності. З іншого боку, у вітчизняній педагогіці культурний простір освіти досліджений недостатньо. Разом з тим, зазначає академік І. Зязюн, поняття культури, як це не парадоксально, до останнього часу не осмислювалося педагогікою, не включалося в її науковий обіг. Відсутня педагогічна інтерпретація культури, що обґрунтовано висуває завдання її всебічної і глибокої науково-педагогічної рефлексії [1, с. 89].

Мета статті полягає в аналізі з позиції культурологічного підходу соціокультурних детермінант інноваційних освітніх процесів.

У постіндустріальному суспільстві чи не на перше місце виходить інноваційна діяльність у соціальній сфері, яка своїм змістом зорієнтована на людину. Стосується вона освіти, медицини, рекреаційної (лат. *recreatio* – відновлення) та іншої проблематики [2, с. 21].

Поняття «інновація» вперше було вжито понад століття тому в культурології та лінгвістиці для позначення процесу трансфера (лат. *transfero* – переносу, переміщую) – проникнення елементів однієї культури в іншу і набуття при цьому нових, не властивих раніше якостей. Таке проникнення розглядалось як вирішальний фактор розвитку культур. У сучасному світі ним активно послуговуються в різних галузях знань діяльності, в тому числі в сфері освіти.

Інноваційний процес – це процес створення, поширення і використання нововведення (тобто сукупності нових ідей і пропозицій, які потенційно можуть бути здійснені і за умови масштабності їх використання та ефективності результатів можуть стати основою будь-якого нововведення). Це перетворення нових видів і способів людської життєдіяльності (нововведень) в соціально-культурні норми й зразки, які забезпечують їх інституційне оформлення, інтеграцію і закріплення в культурі суспільства. Інноваційні процеси виражають суть процесів соціальних змін, характеризують джерело розвитку

суспільства. Вони виступають однією з основних соціокультурних передумов розвитку суспільної практики, збагачення її новими пізнавальними, технологічними, естетичними й всіма іншими формами людського досвіду. Інноваційний процес визначається подвійною природою нововведення: як безпосереднього досвіду, який формується у рамках конкретного виду діяльності (науково-дослідної, виробничої, освітньої та ін), з одного боку, і як нового досвіду, який отримав загальносоціальне і загальнокультурне значення як елемента суспільної практики, явища, факту культури – з іншого. Таким чином, інноваційний процес являє собою механізм переведення нововведень із сфери безпосереднього досвіду у сферу досвіду суспільно-історичного. Такий перехід здійснюється в різних формах. Інноваційний процес може виступати у формі прагматизації нових продуктів духовного виробництва, в результаті якої вони переводяться, переоформляються в норми практичної діяльності. Нове знання, що виникає як безпосередній досвід у рамках роботи дослідницького характеру, виводиться зі сфери пізнавального процесу і переоформляється в інноваційний процес в нових системах технологічної діяльності. Поряд з прагматизацією та ідеалізацією, важливою формою інноваційного процесу виступає трансляція нововведень у систему культурних норм та зразків, що підлягають відтворенню в процесі їх освоєння новими поколіннями людей. У зв'язку з цим в інноваційних процесах у сучасних умовах зростає роль освіти як суспільного інституту, що забезпечує динаміку культури, прискорене використання нового досвіду в різних сферах суспільної практики.

Культурологічний підхід в освіті означає сукупність методологічних прийомів, які забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя, зокрема сфери освіти і педагогіки, через призму системоутворювальних культурологічних понять: культура, культурні зразки, норми і цінності, побут та спосіб життя, культурна діяльність та інтереси. Дослідницько-пізнавальний потенціал культурологічного підходу дозволяє виявити культурно-іноваційні механізми проникнення культури в усі галузі і сфери людської діяльності, розглядати освітні процеси як феномен відтворення і розвитку культури. Вихідні позиції культурологічного підходу полягають в тому, що людина не лише розвивається на основі освоєння нею культури, а й поповнює її новими елементами. У зв'язку

з цим засвоєння культурних цінностей є розвитком самої людини і становленням її як творчої особистості.

Культура розглядається як система, що складається і функціонує у взаємодії об'єктивної (культурні об'єкти) і суб'єктивної (їх відображення у свідомості) форм та раціональної й емоційно-чуттєвої її складових. Будь-яка особистість виступає по відношенню до культури у кількох іпостасях: як «продукт» культури, що освоює її норми, цінності, технології діяльності в процесі соціалізації; як «споживач» культури, що використовує її норми і правила, типові способи самоідентифікації і самореалізації у своїй соціальній практиці; як «виробник» культури, що творчо створює нові форми культури; як транслятор культури, що передає інформацію про її норми, цінності, зразки іншим людям [3, с. 62].

Поняття «культура» є дуже близьким до понять «освіта» і «виховання» і покладене в основу культурологічного метапринципу. Філософія освіти розглядає категорію «культура» як процес творення людини відповідно до визначених ідеалів, утворених залежно від усієї сукупності умов і передумов соціокультурного історичного розвитку суспільства. Визначальним критерієм освітньо-виховної функції культури є розвиток творчого потенціалу людини як сукупності її соціокультурних та особистісних характеристик, а також оволодіння засобами, що в єдності визначають готовність до творення нового.

Культура – головний стимул соціальних нововведень, тому рівень соціокультурного історичного розвитку суспільства безпосередньо впливає на зміст і характер інноваційних перетворень у сфері освіти й виховання. Соціологічний аналіз інноваційної системи на рівні суспільства свідчить, що успішність інновацій можлива тільки при поєднанні позитивних культурних і позитивних структурних факторів. Дослідники показують, що у будь-якому суспільстві є багато талантів, але можливості їх реалізації в значній мірі детерміновані культурою. Існуючі в суспільстві цінності визначають соціальний напрямок технологічного розвитку. Культуральні характеристики визначають особливості інновацій. Як приклад, Ю. Карпова приводить Японію, де тенденція до групової роботи й групової солідарності визначила розвиток масового виробництва, стовідсотковий контроль якості, акцент на процесуальних інноваціях. Але ті ж культуральні особливості загальмували незалежне підприємництво та індивідуальну творчість, що знизило число радикальних інновацій [4, с. 43].

У контексті освітньої проблематики культура – це рівень розвитку особистості як суб'єкта культури, що характеризується ступенем його готовності до освоєння накопиченого людством соціального досвіду і здатністю до його збагачення. Автор теорії циклічності в розвитку культур О. Шпенглер відстоював ідею, що кожна культура має свою власну історію, тому вона рівноцінна у множинності всіх культур. Діалог між різними культурами можливий внаслідок наявності об'єднуючого начала – людини [5].

І. Зязюн зауважує: «У генезі ключових понять педагогіки в історико-культурному контексті тип культури водночас детермінує не лише певний тип людини (тип особистості), але й шляхи його досягнення, що втілюються у певних принципах освіти і виховання». Динаміка взамовідношення культури і людини виявляється в тому, що в різні періоди життя людина сприймає більш актуальні різні пласти культури: її сензитивну, аксіологічну і технологічну складові. У людини переважає та чи інша позиція стосовно культури: споживча, креативна, новаторська. Оскільки культура має високий виховний і освітній потенціал, є потужним фактором розвитку людини, її соціалізації і індивідуалізації, то людина стає не лише творцем культури, а й, водночас, її творінням. Вона – і значущий суб'єкт культури, і її об'єкт та продукт [1, с. 88].

М. Бердяєв смисл історії розкриває як єдність розвитку культури й духовного становлення людини. «Кожна людина за своєю внутрішньою природою є деякий великий світ – мікрокосм, в якому відображається і перебуває весь реальний світ і всі великі історичні епохи; він не є якась частинка всесвіту, він представляє собою деякий великий світ, який може бути за станом свідомості цієї людини ще закритим, але, по мірі розширення і просвітлення свідомості, внутрішньо розкриватися. Цей процес внутрішнього просвітлення і внутрішнього заглиблення має привести до того, що через ці пласти людина прорветься всередину, в глибину епох, тому що йти в глибину епох значить йти в глибину самого себе. Тільки в глибині самого себе людина може знайти справжню глибину епох, тому що глибина епох не є щось зовнішнє, чуже людині, зовні їй дане, зовні їй нав'язане, глибина епох це найглибші потаємні пласти всередині самої людини, пласти лиш прикриті, лиш витіснені вузькістю свідомості на другий чи третій план» [6, с. 19].

Положення культурологічних теорій знаходять відображення у розробленій Л. Виготським культурно-історичній концепції

розвитку особистості. Дотримуючись ідеї суспільно-історичної природи психіки, Л. Виготський здійснює перехід до трактування соціального середовища не як «чинника», а як «джерела» розвитку особистості. У розвитку дитини, зауважує він, існує як би дві переплетених лінії. Перша слідує шляхом природного дозрівання. Друга полягає в оволодінні культурними способами поведінки і мислення. Допоміжними засобами організації поведінки і мислення, які людство створило в процесі свого історичного розвитку, є системи знаків-символів: мова, писемність, система числення та ін.. У поглядах Л. Виготського особистість є поняття соціальне, у ньому представлене надприродне, історичне в людині. Воно не охоплює всі ознаки індивідуальності, але ставить знак рівності між особистістю дитини та її культурним розвитком. Особистість не вроджена, але виникає в результаті культурного розвитку і в цьому сенсі корелятом особистості буде становлення примітивних і вищих реакцій [3, с. 170-171].

Поняття «культура» безпосередньо пов'язане з категорією полікультурності. Полікультурна освіта, як правило, фокусується на опануванні культурних цінностей, на ситуаціях плюралістичного культурного середовища, на його нинішньому стані. Зміст полікультурної освіти потребує серйозного оновлення. Освіта у своєму традиційному класичному вигляді виглядає непристосованою до нових економічних відносин, вона слабо узгоджена з національними, регіональними умовами, недостатньо враховує народну і духовну культуру, потреби національно-культурного розвитку етносів.

Сучасні педагогічні реалії вимагають, з одного боку, врахування в освіті етнокультурного фактору, а з іншого, створення умов для пізнання культури інших народів, виховання толерантних відношень між людьми різних етносів, конфесій і рас [1, с. 105].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства складається нова освітня ситуація, для якої властиве посилення етнізації змісту освіти, зростання ролі рідної мови, підвищення інтересу до історичних набутоків, традицій, актуалізації ідей народної педагогіки. Водночас особливої значущості набуває становлення і розвиток полікультурного освітнього простору. Полікультурна освіта є засобом зниження напруги в суспільстві, бо важливою її функцією є навчання людей принципово нового відношення до сумісного життя в одній державі представників різних етносів.

Сучасна полікультурна освіта покликана закласти громадянське начало в людині, сформувати у неї вміння жити в гармонії з іншими

народами і націями, пробудити в ній совість, виробити прагнення до самоудосконалення і саморозвитку, самоосвіти зокрема, до збагачення свого духовного, етично-морального статусу, здатного відродити культуру, економіку, змінити довкілля [1, с. 104].

У педагогічній інноваційній практиці культурологічні теорії виступають в якості концептуальних основ різноманітних моделей і технологій освіти і виховання.

«Школа діалогу культур» (В. Біблер, І. Берлянд, С. Курганов та ін.), побудована на ідеї, відповідно до якої мислення особистості у процесі формування має вступати в діалогічне спілкування з попередніми формами культури (античності, середньовіччя, Нового часу), а також із представниками різних поколінь, які взаємодіють у єдиному часовому просторі [7, с. 543]. У виховній системі антропософської школи Р. Штайнера сфера культури виступає джерелом сил, які постійно оновлюють суспільство. У культурі людина реалізує свою неповторну індивідуальність, виявляє себе як продуктивну в духовному сенсі особистість [2, с. 118]. В авторській школі М. Лещенко «Чарівний світ» (м. Полтава) основою виховання творчої, вільної особистості учня є особливий, створений учителем, добрий, прекрасний світ – пізнавально-активне поле естетичного потенціалу [8, с. 3]. Духовний, естетичний розвиток особистості в художньо-естетичній студії «Райдуга» А. Лунева (с. Пархомовка Харківської області) ґрунтується на концепції Б. Неменського, у якій культура, мистецтво розглядається як засіб збереження і передачі раціонального й емоційного досвіду людства, досвіду, що дає людині цілісний досвід переживання, осмислення власного життя через переживання й осмислення життя інших. Мистецтво формує активне відношення до світу. Через власний внутрішній досвід, особистісне емоційне переживання мистецтво вводить дитину в контекст культури людських відносин [9, с. 16].

Культурологічний підхід до окреслення професійної підготовки майбутнього вчителя дозволяє представляти цей процес як професійно-особистісне становлення майбутнього фахівця у площині засвоєння загальнокультурного знання і способів його практичного застосування.

Детальний аналіз наукової літератури з проблеми дозволив Н. Яксі сформулювати узагальнене визначення поняття «професійна підготовка майбутнього вчителя» (в контексті проблеми полікультурності) як складну поліфункціональну відкриту педагогічну систему спрямовану на формування особистості фахівця (його знань, умінь,

навичок, особистісних якостей), здатного працювати в системі, що характеризується взаємодією різних культур, готового до професійної діяльності в межах полі культурного освітнього простору на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, діалогу культур та індивідуальної моральної відповідальності в мультикультурному суспільстві [10, с. 36]. Таким чином, професійна підготовка вчителя у площині культурологічного підходу передбачає: включення майбутнього фахівця в соціокультурний контекст; формування соціокультурної активності майбутнього педагога; перетворення майбутнього педагога на суб'єкта культури, здатного до створення власного стилю професійної діяльності, детермінованого культурними характеристиками.

Аналіз наукової культурологічної літератури дає змогу дійти до висновку, що професійна підготовка майбутнього педагога покликана сформулювати власну соціокультурну самосвідомість фахівця, його місце і статус у культурному просторі, суб'єктом якого він є. Згідно з діалектичним законом єдності загального, особливого та одиничного результатом професійної освіти в соціокультурному контексті є засвоєння майбутнім педагогом (особлива категорія) цілісності культурного досвіду людства (загальне) у відображенні на особистісному (одиничному) рівні. Культурний контекст при цьому стає змістовою характеристикою професійної підготовки, процес оволодіння знаннями, вміннями й навичками – процесуальною характеристикою, особистісні морально-ціннісні імперативи фахівця – результативною.

Освіта є відображенням культури певної епохи. У той же час діюча система освіти в цілому вибудована на культурних домінантах минулого – раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності.

Пошуки моделі освіти, адекватної сучасному типові культури і відповідно новому етапові розвитку цивілізації, складає найактуальнішу проблему сучасної педагогіки.

Основоположне протиріччя невідповідності освіти культурі має глибоке коріння. Воно перебуває у межах наукових підходів до вивчення діяльності людини в цілому: класичного і неklasичного (постнекласичного). У педагогіці таке протиріччя набуває своїх конкретних виявів у тому, що гуманітарна за своєю природою освіта (незалежно від рівня і профілю) до цього часу досліджується, проектується і реалізується переважно на основі природничонаукових уявлень, у той час, як нові соціокультурні обставини висувають вже нові вимоги, прописуючи здійснення виховання і освіти в просторі культури гуманітарними методами і засобами, визначаючи такі перспективні вектори розвитку,

як інтеграція і діалог, особистісно орієнтований і ціннісно-смисловий підходи, повернення до духовних основ буття і культуротворчої діяльності та інші гуманістичні принципи.

Розгляд проблем освіти в контексті культури дозволяє зробити ряд висновків, важливих для аналізу детермінант інноваційних процесів у системі освіти України: освіта як культурно-історичний феномен за своєю природою є культурно відповідною, культурно дієвою; освіта – це та частина культури, що відтворює її у цілісності (єдності інтеграції і диференціації); освіта в системному відношенні ізоморфна культурі; системно зв'язуючою ланкою освіти і культури є людина; мета сучасної освіти – людина культури – дозволяє висунути загальну гіпотезу про продуктивність і перспективність прийняття пропонованого культурологічного підходу як концептуальну основу модернізації освіти в контексті сучасної культури.

Перспективи подальших наукових пошуків ми вбачаємо у розробці технологічних основ реалізації положень культурологічного підходу у розробці та реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах.

Список використаних джерел та літератури

1. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Психологія особистості: Словник-довідник / за редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
4. Карпова Ю.А. Введение в социологию инноватики: Учебное пособие / Ю.А. Карпов. – СПб.: Питер, 2004. – 192 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы: В 2-х т. / О. Шпенглер. – Минск: Попурри, 1998. – Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. – 718 с.
6. Бердяев Н.А. Смысл истории / Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 176 с.
7. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – 816 с.
8. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навчально-методичний посібник / М.П. Лещенко. – К.: АСМІ, 2003. – Ч. 1. – 304 с.
9. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания: Кн. Для учителя / Б.М. Неменский. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
10. Якса Н.В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика між культурної взаємодії в умовах Кримського регіону: Монографія / Н.В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 568 с.